

Eltérő párhuzamok – III. rész

V.

Amennyiben hű akarok lenni Veres Péter szellemiségéhez és ugyanúgy a stílusához, nem tehetem meg, hogy mondatait átírom. Tehát, néhol szó szerint vagyok kénytelen idézni őt. A Nyugatnak írt „kritikája” után csakhamar úgy esett, hogy Móricz Zsigmond egyszer Debrecenből Tiszacsegére menet betért hozzájuk.

„A dolog érdekessége, hogy ugyanarra a tanyára, Cserepesre ment Móricz Zsigmond vendégségbe, ahol mi mint rabok dolgoztunk 1921-ben”. Az új bérlő, „Debreceni Jenő, gyárigazgató, aki valami közeli rokona volt és nagy irodalombarát, meghívta őt vadászatra. Tanyára menet Balmazújváros az útjukba esett. Zsiga bácsi az ő drága bölcsességével nem mehetett át úgy a falun, hogy engem fel ne keressen.

Később vettem észre, hogy magasabb szándék is vezette, mint az a puszta kíváncsiság, hogy megnézzem engem, mert Debreceni Jenővel együtt bement az előljáróságra Harsányi főjegyzőhöz is. Tőle kérdezte meg, hol lakom, hol élek, mit csinállok, és milyen ember vagyok.

A jegyző habogott és köntörfalozott – mert azért Móricz Zsigmond is valaki, de az a gyárigazgató meg jóbarát és vadász cimborája a város és a megye uraival – és ez a Zsiga bácsinak elég volt. Hiszen csak azért ment be, hogy észrevétesse a helyi urakkal, hogy ez a Veres Péter valaki, ismerik az országban és főleg ismerik Pesten, hát jobban gondolják meg, amikor pofonokat akarnak neki adni.

Volt is ennek egy kevés látszatja, sokat nőttek a helyi hatalmasságok előtt, akik addig – különben mint író – nem vettek semmibe.”

Mély bánatára nem tudott közel kerülni a nagy polgári írókhoz: Babits Mihályhoz, Schöpflin Aladárhoz, Karinthy Frigyeshez, Kosztolányi Dezsőhöz, amiért elsősorban magát hibáztatta. Egyetlen írói díj „mérgezte a levegőt” akkor Magyarországon, a Baumgarten-díj. Elárulja, még a látszatát is igyekezett elkerülni annak, hogy a díj miatt vagy a segély miatt akart volna „törleszkedni hozzájuk”.

„Nem gondoltam én végig soha ezt a dolgot, de valahogy úgy éreztem: nem hozhatom őket nehéz helyzetbe. Elvégre én üldözött, baloldali, a hatalom által kommunistának tartott író vagyok – náluk, mint utóbb megtudtam, még az is vitás volt, hogy író vagyok-e egyáltalán? – de ugyanakkor talán mind közt a legszegényebb vagyok, mert nyolcadmagamra kell kenyeret keresnem, tehát nemcsak pénzem nincs, de felelősségem is van. Ha csak egyszer

is megjelenek a Nyugat emberei között, nagyon nehéz lett volna nekem segínyt nem adni. Hiszen minden Pesten élő író kapott valami keveset, még József Attila is. De én nem akartam kegyelem-segélyt, ha írásaim nem érik meg a díjat.” Pedig nagyon szerette volna megismerni az ő „faluszéli eszének” tetsző „úri” írókat. *„Dehogyan gondoltam én még akkor arra, hogy milyen halálosan fáradt és unott lehet némelykor a közéleti kötelezettségekkel, meg a saját írói, ún. »alkotási« gondjaival terhelt és túlbuzgó vagy éppen toladó rosszízlésű íróakarnokokkal körülörleszkedett íróember. Hiszen úgy lát keresztül rajtuk, mint az ablaküvegen. De éppen ezért nem lehet az irodalom új embereit »átaljában« venni. Hátha József Attilák is rejtőzködnek közöttük?*

Egyedül Illyés Gyulával találkoztam néha, mert ő, cselédházból származván, paraszti illemtudással élt Pesten is, de még talán Párizsban is.” Ő hívta magához 1931-ben. *„Első perctől kezdve, ha eszünk nem is mindig egy vágányon járt, de szív szerint értettük egymást.”*

Később ismerkedett meg József Attilával, Nagy Lajossal és a többi szépíróval. Előbb az írásaikkal, aztán személyesen velük is. Illyés Gyula írja, ha első alkalommal találkozott valamelyikükkel, úgy kezdte az ismerkedést: hát te vagy az az X.Y. Ezt korántsem holmi bratyizásképpen tette, hanem nagyon is őszintén, mert írásaik révén már régóta ismerte mindegyiküket. Testi mivoltukban találkozni velük nagy élményt jelentett számára, de inkább amolyan ráadásfélét.

Nagy Lajos merőben más alkat volt. Kemény, szókimondó, nehezen barátkozó, introvertált típus. Ez nem azt jelenti, ne törekedett volna arra, hogy elfogadják, barátkozzanak vele, viszont mindent másképpen akart csinálni, mint mások, mindent, mindenkit kíméletlenül megbírált. Neki senki és semmi sem volt kivétel, pláne szent nem. Tipikus nonkonformista volt, ezért nem csoda, hogy Osvát több novellájának is, mint írja, útját állta. A már nagy tekintélyre szert tett Móricz Zsigmondnak is kíméletlenül neki ment. *„Regénynek nagyon megfelelt a Nyugat számára Móricz Zsigmond Sárarany-a. Ebben nem volt baj az a paraszttromantika, az a rémlátás, hogy egy zsíros paraszt, a Túri Dani, falujának csaknem minden asszonyát leteperi, még a grófnővel is szeretkezik, és ha véletlenül a falun átutazott volna az orosz cár valamelyik lánya, még annak is egy éjszakát kellett volna eltöltenie a »bővérű« Túri Danival, Móricz Zsigmond rettentő ereje folytán. A Sáraranyban még az sem volt hiba, hogy Túri Dani, vagy a felesége, nem emlékszem, melyik, így szól: mégpedig nagy büszkén: »Nézd csak milyen szép sárgát kakált a gyerekekünk!«. Nem, még ez a hajánál fogva belerángatott irrealitás, az írás közben történt böffetés sem volt hiba, még a szokatlan szóhasználata sem, mert az egész regény alkalmasnak találtatott, megmaradt népies kuriózumnak, semmi köze nem volt az újszerű, haladó vagy éppen baloldali világszemlélethez. Azoknak az ipari, kereskedelmi és bankos tőkéseknek, akik érdeklődésükkel, esetleges támogatásukkal, de legalább is előfizetésükkel, a háttérből ható urai voltak a Nyugatnak, igen jól jött a Móricz paraszttábrázolása, melyben Jókai és Mikszáth humoros, vállveregető, de mégis eszményített parasztjaival szemben a parasztok bűdösek, durvák és nagyokat köpnek. Ez igen, ez a*

Móricz már élethűen írja le a falu népét...” A Sárarany mint realista regény az ötvenes évek csehszlovákiai magyar középiskoláiban, tehát a tanítóképzőben is kötelező olvasmány volt. Meg kell vallanom, én nagyon nem szerettem. Persze nem azért, mert a tanárnőnk hangsúlyozottan hozzátette, mint minden Móricz-regényhez, hogy az író – nem csak ő, egyik realista sem – nem mutatja meg a »kivezető utat«, amire csak a szocialista realizmus képes. Arra viszont én sem emlékszem, hogy Jankovich Ferencen kívül – ő írta a *Sej, a mi lobogónkat...* című és kezdetű verset, valójában a népi kollégiumok indulóját, amiről mi nem tudhattunk, de vígan énekeltük, kissé módosítva, hogy *fényes szellők fújják* – kiket hozott fel példának, mert sematikus műveik nem voltak kötelező olvasmányok. Szerencsére. Később beleolvastam némelyikbe és borzalmasan unalmasnak találtam őket.

Nézzük azonban, hogyan vélekedik Nagy Lajos a század elején induló írókról: *„Az érvényesült írókkal nem álltam jó lábon. Gergely Béla barátom egyszer a New York kávéházban beszélgetett az utánam felbukkant, de egyszerre nagyra nőtt Móricz Zsigmonddal. Írókról esett szó, rólam is. Móricz elítélőleg nyilatkozott rólam, mondván: »Az író célja az, hogy gyönyörködtesse az olvasót. Nagy Lajos meg abban turkál, ami elveszi az ember kedvét az élettől...«*” Ady Endrével is találkozott egyszer egy vendéglőben, de csak futólag. Bölöni György mutatta be Adynak, akit az első versei megjelenése után nagy költőnek tartott. Ady semmit sem tudott róla és úgy fogadta, mint egyik ifjú hódolóját, mire ő gyorsan kifizette a „hajnali vacsoráját” (ez is jellemző volt az életvitelükre) és távozott. Később, ha véletlenül összetalálkoztak, csak köszöntek egymásnak, de soha nem kezdeményezett Adyval beszélgetést. Más-más világban éltek. Mindez a Nyugat indulása körüli években történt, amikor Móricz Zsigmond is csak kereste a későbbi, igazi hangját. Nagy Lajos viszont az irodalomban mindvégig megmaradt azon az úton, amelyen elindult.

Nem véletlenül emelem ki: az irodalomban, mert egyszer, de csak pár hétig, politikai szerepet is vállalt. Ez még 1906 tavaszán történt, az ún. darabontkormány idejének a végén. Nem mindenkinek kell tudnia, miért nevezték a báró Fejérváry Géza vezette kormányt (1905–1906) darabontkormányának, ezért elárulom. Mivel Tisza István első regnálása alatt annyira feszültté váltak a viszonyok Magyarországon, hogy kormányválság alakult ki, emiatt Ferenc József egyik bizalmi emberét – egy volt testőrkapitányt, aki gyalogsági tábornok, vagyis darabont lévén – bízta meg kormányalakítással. Persze e sakkhúzás cseppet sem változtatta meg a helyzetet, sőt általa még zűrzavarosabbá fajultak a közállapotok, melyekről éppen Nagy Lajos tesz tanúvallomást. Az író nem kísérté figyelemmel a politikai eseményeket, emlékezete szerint csak annyit tudott róluk, hogy harc folyik az általános és titkos választójog körül, s ennek megvalósítása benne van Fejérváry programjában. *„A magyar úri világ pedig makacsul küzd ellene. A javaslat törvényre emelését a dzsentrik minden áron meg akarják akadályozni.”* Az új politikai vezetés annyira bajba került, hogy a kisebb, vidéki pozíciók betöltésére nem találtak megfelelő

(szak)embereket. Nagy Lajos éppen állás nélkül csellengett, amikor találkozott Lengyel József barátjával (csak feltételezhetjük, a későbbi, gulágokat járt íróról van szó), aki arra biztatta, vállaljon valamelyik járásban szolgabírói állást. Megütközött a váratlan tanácson és hirtelen nem tudott határozni. Rövidesen rá Abaúj-Torna megye főispánjának titkára kereste fel, és felkínálta neki Abaújszántó járás szolgabírói állását. Elvállalta. Elhatározása azon alapult, hogy a dzs centri uralom ellen küzdő kormány tisztviselői közé több ismert tollforgató is beállt. Például Ady Endre a miniszterelnöki sajtóirodában vállalt hivatalt. Sürgönyözött hát a főispáni hivatalba Kassára, a megyeszékhelyre, hogy kész elvállalni a felkínált állást, és másnap már vonatra száll. Mihelyt megérkezett, rögtön kinevezték. Jelentkezett a főszolgabírónál, aki pillanatok alatt unszimpatiát váltott ki benne. Erről így ír: *„Amikor bemutatkoztam neki és ő felém fordulva kezét nyújtotta s nyájasan mondta, hogy szervusz és én megnéztem az arcát, belenéztem a tekintetébe rögtön tudtam”,* hogy ki ő. Az illető ugyanis előre kitervelt gyilkosság gyanújába keveredett. Ügyét a lapokban kitálalták, miszerint egy vadászat alkalmával lelőtte annak az asszonynak a férjét, akibe szerelmes volt. Tettét tények bizonyították, ám a bíróság mégis felmentette a vád alól, azzal a megindoklással, hogy a tragédiát véletlen baleset okozta, ami vadászatokon gyakorta előfordul. *„Lélektani érzékeket csalhatatlannak tartottam és máig bízom benne. Máig is úgy érzem, hogy elég nekem az arc, a tekintet, egy-két mozdulat, néhány szó – és tökéletesen tisztában vagyok az emberrel. Hát akkor is megtörtént, hogy én megéreztem, kicsoda ő, ő megérezte, kicsoda vagyok én – abban a percben ellenséges lett közöttünk a viszony.”*

Azt is hamar tapasztalnia kellett, hogy nagyon idegen helyre csöppent. Szállást nehezen kapott, étkeznie pedig a helyi vendéglőben kellett. Ebből ugyan nem csinált problémát, mert szívesen járt emberek közé. A vendéglőben szabadon nyilvánított véleményt arról, hogy ő örömet dolgozik az általános és titkos választójogért, a darabontkormányt viszont nem eszményíti, mert meg van győződve róla, hogy az új kormány tagjai éppen olyan csirkefogók, mint az előzőeké voltak. Egyszer csak sürgönyt kapott Kassáról, hogy haladéktalanul jelentkezzen az alispánnál, aki mihelyst benyitott a hivatalába, azonnal neki szögezte a kérdést: igaz-e, hogy politizál? Igen, felelte. És az is, miszerint azt mondta, a kormányzat emberei olyan csirkefogók, mint az előbbi urak voltak? Természetesen, válaszolta. Ez kielégítette az alispánt, de átkísérte őt gróf Pongrácz Ferenc főispánhoz, hogy folytassák nála a beszélgetést. Véleményét nem rejtette véka alá. Mindkettőjüknek elmagyarázta, hogy neki mi az álláspontja a főurakról. *„Ha összehasonlítunk két urat, akik közül az egyik a nemzeti, sőt vármegye-uralmi alapon áll, a másik meg most a király szándékát szolgálja, akkor az eredmény az, hogy az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Semmi erkölcsi különbség nincs közöttük.”* És példának okáért három különböző kormány élcsapatából felsorolt három gróft. Emlékiratában jegyzi meg: *„Rendkívül fölényes, lenéző, sőt szemtelen voltam velük szemben. Ők viszont látható-*

an megkönnyebbültek”. Látván, hallván, hogy olyan vadember, mint ő, ha nem ítéli el őket, akkor nem is lehetnek vétkesek. Még hálálkodtak is az őszinte szavaiért, kezet szorítottak vele, és azzal bocsátották el: *„Rendben van minden, menjen vissza szolgálati helyére, de ígérje meg, hogy többé nyilvánosan nem politizál”*. Megígérte, de a főszolgabíróval többé nem állt szóba.

Említettem, amikor Abaújszántóra érkezett, eleve furcsállotta, hogy senkinél nem kapott lakást, egyedül a főjegyző fogadta be, amiért a község *„hazafias lakossága a cselekedetét súlyosan megbosszulta”*. Csakhamar tárgyalások indultak a kormány és a készülődő hazafias koalíció között, tisztán látszott, hogy tisztsége csak ideiglenes. A darabontkormány képtelen a megyék és a volt urak ellenállását leszerelni. Amikor őt felmentették az állásából, a főjegyzőt, a járás egyetlen értelmes és becsületes tisztviselőjét is elbocsátották.

Szolgabírói feladatai közé tartozott a csavargók lecsukatása és a koldusok koldulási engedélyének a meghosszabbítása. Mint írja, egyetlen csavargót sem tetett lakat alá, minden koldus engedélyét meghosszabbította, s az utóbbiaknak egy-egy koronát is adott. Nem csoda, ha ezek az ágrólszakadtak szerették. A nép viszont megvetette. A csendőrök eleinte megjátszották, hogy tisztelik, de csakhamar nem tisztelegtek neki az utcán. A hivatalos szolgálat a régi szolgabíróat dicsérgette neki: *„Az mindig vadászni járt. Csak benézett a hivatalba és azzal kezdte, hogy az anyátok kutya úristenit!”* És ábrándozva hozzáfűzte: *„Az volt ám az igazi úriember”*. És ez az altiszt is beszüntette neki a köszönést, de meg az írnok is.

Megalakult a koalíciós kormány, a király Wekerlét bízta meg kormányalakítással, (ifj.) Andrassy Gyula lett a belügyminiszter, őt pedig sürgönyileg menesztették. Megint állás nélkül maradt, ám Pesten, a Hungária szállóban, személyesen gróf Pongrácz Ferenc adta át neki hat hónapi végkielégítését. Szolgabíróságát már el is felejtette, amikor két év elteltével a kabinetirodától egy borítékba zárt, háromezer koronára vonatkozó utalványt kapott, amiért egy évig kellett volna szolgálnia, pedig csak három hetet töltött a hivatalban. Az már más kérdés, hogy Nagy Lajos végképp nem tudott bánni a pénzzel. Csak az érdekelte, annyija legyen, hogy napjait kávéházban tölthesse. Mint sokan mások, ő is csak ott tudott írni. Többé sosem lett belőle tisztviselő, csak író. Szegény író, a szegények írója, akik közül leginkább olyanok olvasták munkáit, mint Veres Péter, aki első találkozásukkor nem úgy fordult hozzá, hogy hát, te vagy az a Nagy Lajos. Egyikük sem szól róla, hogy mikor és hol szoktak találkozni, de Veres Péter „számadást” tesz róla, hogy gyakran váltottak levelet egymással.

Említettem, hogy Veres Péter fájlalta, hogy egyszer sem jutalmazták őt Baumgartner-díjjal, holott minden valamire való írónak többször is odaítélték. Nagy Lajosnak például három alkalommal is: 1930-ban, 1935-ben és 1938-ban. Viszont a háború után mindketten Kossuth-díjasok lettek. Kezdetben e díjnak három fokozata volt. Ám bármelyiket adták az illetőnek, mindegyiket tömören meg kellett

indokolni, miért részesítették e máig kimagasló elismerésben. 1950-ben Veres Péter neve után az Almanachban ez áll: Kossuth-díj arany fokozata a *Próbatétel* című novelláskötetért. Majd két évre rá: Kossuth-díj ezüst fokozata a *Pályamunkások* című alkotásáért. Senkinél nem talákoztam olyasmivel, hogy előbb adtak neki magasabb, aztán ugyanabban a kategóriában alacsonyabb kitüntetést. Hiszen ez egy lesújtó kritikánál is keményebb bírálatnak vehető.

Nagy Lajost 1948-ban az elsők között tüntették ki, amikor a 110 díjazott közé besorolták (posztumusz) Bartók Bélát, akit „*a modern zeneművészet világhírű mestere*”-ként méltattak, és József Attilát, akinek laudációjában hangsúlyozták, hogy Petőfi és Ady mellett ő „*a magyar szellem legnagyobb költője*”. Nagy Lajos, akárcsak ők, szintén a díj arany fokozatát kapta. Méltatása fölöttébb találó: „*A kritikai szellem és a kíméletlen realista szemlélet érvényesítője szűkszavú, rideg s tömör írásaiban.*”

VI.

Az író munkája mindenkor szellemi vállalkozás volt, és valószínűleg az is marad mindaddig, ameddig irodalom lesz a földön. Hogy megnyilvánulása milyen technikai eszközökkel történik a jövőben, az majd elválik. Most ne az üres fecsegésekre gondoljunk, hanem arra a kifejezésmódra, ami az irodalom fogalmába beleillik. Az pedig minden valószínűség szerint az elavulhatatlan humanizmust fogja szolgálni, ami pedig csak álcázás szempontjából volt és lesz pártatlan. E tekintetben se a tiszavirág-életű politikai pártokat és a megbízhatatlan, ugyancsak tünékeny, ráadásul szemforgató jobb- és baloldali ideológiákat vegyük számításba.

Nagy Lajos sosem tagadta, hogy baloldali beállítottságú író. Ám minden hamisságnak nemcsak szubjektív bírálója, hanem szigorú elutasítója is volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az egész életműve, benne az 1934-ben, meghívásra tett szovjetunióbeli látogatásáról írt cikksorozata (lásd: *A lázadó ember zárolt kézírata, Irodalmi Szemle* 2010.3.12.). Ehhez hozzátartozik, hogy 1934 nyarán ülésezett a szovjet írók I. kongresszusa, melyre nyugat-európai írókat is meghívtak. Olyan világnagyságokat, mint Louis Aragon, André Malroux, Romain Roland, Henri Barbusse, G. B. Shaw, Henrik Mann. (Más kérdés, hogy kik fogadták el a szíves invitálást, és kik nem, viszont a távol maradottakat is köszöntötték.) Magyarországról József Attilát és Illyés Gyulát hívták meg, de József Attila nem utazott ki, így helyette Nagy Lajost küldték. (Hogy Magyarországon személy szerint kik álltak e mögött, annak taglalása az irodalomtörténészekre tartozik.) Én, amikor először olvastam az úti beszámolóikat, sok mindent furcsállottam. Elsősorban azt, hogy a két író miért utazott külön-külön, ráadásul más-más útvonalon is? Másodsor, hogy a kongresszusról semmit nem írtak (legalábbis én nem tudok róla). De az, hogy, miért hagyták őket szabadon barangolni nemcsak Moszkvában,

hanem Oroszország más területein is, tán örök titok marad. Hiszen a hrucsovi éráról Gorbacsovéig még a turistacsoportokat is hivatalosan kirendelt idegenvezetők gardírozták, s rajtuk kívül is árgus szemek kísérték a mozgásukat. Negyedik talány: annak ellenére, hogy az ottani állapotokról mindketten alaposan beszédtek a keresztvizet, Illyésnek az „útinaplóját” Pesten meglelégedéssel fogadták, míg Nagy Lajosét a Nyugat kezdte folytatásokban közölni, de nem fejezhette be, mert – a végéhez közeledve – nemcsak leállították, hanem zárolták is. Pedig azokról a bűncselekményekről, melyeket 1940-ben Arthur Koestler tárt a világ elé, Nagy Lajos még mit sem sejtethetett, de amit látott, éles szeme gyorsan felismerte, hogy nagy részük kísértetiesen hasonlít a Patyomkin-falvakra.

Veres Péter életpályája merőben másként alakult. Őt 1945-ig, vagyis a háború végéig, sőt a koalíciós években is, elsősorban a mezőgazdasági problémák foglalkoztatták. Főként a szegényparasztság sorsa aggasztotta, meg a nemzeté. A háború kitörése előtt és kezdetén kis híján múlt, hogy ez utóbbi miatt a nemzeti szélsőségesek karmai közé nem került. Persze hamar észrevette a csapdát, és időben sikerült elkerülnie. Sőt egy másikat és egy harmadikat is.

Még javában dúlt a háború, amikor 1944. november 4-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, mely megválasztotta (valójában jóváhagyta) a Moszkvában összeállított Ideiglenes Nemzeti Kormányt, élén szovjet jóváhagyással egy, a hadseregét cserben hagyva hozzájuk átszökött vezérezredessel. Rajta kívül még két magyar tábornok is helyet kapott a kormányban, meg persze a Moszkvából hazatért kommunisták, otthoni szociáldemokraták, kisgazdapártiak. (A kommunista párton kívül a németek bevonulásáig, illetve a nyilas hatalomátvételig az említett pártok, persze rendőri ellenőrzés alatt, „szabadon” működhettek.) Ezt csak azért említem meg, hogy lássuk, milyen fura helyzet alakult ki Magyarországon keleti részén, még mielőtt a háború átsöpört volna az ország területén. A nemzetgyűlésre összesereglett, politikailag heterogén társaságban ott találjuk Veres Pétert is, aki már ezt megelőzően tagja volt a népi írók által létrehozott agrárpártnak, illetve a Nemzeti Parasztpártnak. Gondolom, csak az irodalomban jártas olvasók tartják számon, hogy 1932 és 1947 között zajlott le egy elvi vita a népi írók és az urbánusok között. Nagy Lajos is hozzászólt, de mondanivalójából az olvasható ki, hogy alig érdekelték őt a semmire se jó csatározások. Veres Péter viszont elég vehemensen belevetette magát a küzdelembe, nem tagadva, hogy neki nemcsak elméleti problémái vannak, hanem gyakorlati szándékai is. Ő nem magának, hanem a pártjának kívánt nagyobb tekintélyt szerezni. Megtette azt is, hogy 1946 szeptemberében, amikor már miniszter volt, mialatt Rákosiék bent a Parlamentben kongresszuszoztak, ő az épület lépcsőjéről mondott beszédet a Nemzeti Parasztpárt Budapesti Alapszervezete tagjainak. Zsolt Béla ezért – ő szintén egy tömörülésnek, a Radikális Pártnak volt egyik vezetője, de pártja már Debrecenben sem tudott mandátumot szerezni – Veres Pétert egyik cikkében

durván megtámadta. Már az írás címe is sértő: „*Veres Péter a lovát ugratja*”. A sok kifigurázás mellett azt írja: „*Veres Péter többek között azzal is fenyegetődött beszédében, ha pártja követeléseit nem teljesítik, az egész ország egyetlen Hajdúszoboszló lesz*”. Halvány fogalma sem lehetett róla, hogy évtizedeken át mi folyt Hajdúszoboszlón. Az egész szöveg csupa gúny és személyeskedés. „*Magyar iskolákba magyar tanárokat, magyar hivatalokba magyar vezetőket akarunk*”. Aztán hozzá teszi a maga kérdését: „*De pontosan szeretnék megtudni Veres Pétertől, hogy vajon melyik idegen hatalom akarja kisajátítani a magyar iskolát, s melyik külföldi kormány nevezi ki Magyarországon a köztisztviselőket?*” Mintha nem tudta volna. Veres Péter mindenkinek, aki vitatkozni akart nézeteivel, még azoknak is, akik vele szemben szellemi fölényüket fitogtatták, s mint félművelt valakit akarták őt kioktatni, biztos tudással megválaszolt. Egyedül Zsolt Béla cikkét nem tartotta említésre méltónak sem.

Hogy miként alakultak a háború utáni politikai viszonyok, nem tartozik a témámhoz, csupán azért vázolom fel őket tömören mégis, mert egy politikai kulcsszerepet vállaló író munkássága ismerete nélkül félreérthető, még inkább félremagyarázható lehet. Amikor Veres Péter – ha igaz – a parlament lépcsőjéről elmondta beszédét, éppen miniszter volt. Tehát nem lehetek alaptalanok az aggályai. 1946. február 4-től 1948. december 14-ig volt kormánytag, előbb építés- és közmunkaügyi miniszter, majd 1947. október 9-től honvédelmi miniszter. Ez alatt az egy év alatt születtek róla az őt karikírozó, különféle anekdoták, amelyeket valószínűleg magában megmosolygott, de az biztos, hogy nem játszott rájuk, mert a mesterkéeltséget ki nem állhatta.

Valamikor a múlt század nyolcvanas éveiben egy pozsonyi kulturális rendezvényt követő fogadóesten egy asztalhoz kerültem Gály Olga költő, műfordítóval és Csanda Sándor irodalomtörténész professzorral. Beszélgetésünk közben, valahogy szóba került Veres Péter neve. Tanár úr keserű mosollyal jegyezte meg, azért adták neki a hadügyi tárcát, mert ki akarták őt röhögtetni. Kis szünet után hozzátette; nem sikerült nekik. Valóban nem, mert annyira őszinte és szeretetre méltó egyéniség volt, hogy minden rábízott feladatot lelkiismeretesen teljesített. Tudatában volt annak, hogy kormány szinten (pláne koalíció esetén) nem szempont, azaz nem elvárt dolog, hogy egy miniszter szakember-e, vagy sem, hanem az, hogy amelyik pártot képviseli, annak a programját ne engedje figyelmen kívül hagyni. Ha valami nagyon nem tetszett neki, faképnél hagyta az egész társaságot és hazament Balmazújvárosba. Ebből is született egy anekdotaféle. Tábormokokat küldtek utána, hogy édesgessék őt vissza. Állítólag szántás közben találtak rá, s ő azzal fogadta a vendégeit, hogy: „Álljanak félre az elvtársak, nekem kenyéret kell keresnem.” Hogy ez kitaláció-e, vagy igaz, teljesen mellékes, mert akkurátusságára ez pontosan ráillik. Ha megtörtént, meglehet, ezzel a jelentéktelen lépésével azt is kifejezésre akarta juttatni, jobban örült volna, ha a mezőgazdasági tárcát adják neki. Ám tudták, hogy ő a magángazdál-

kodás híve, pláne az után, hogy a debreceni nemzetgyűlés elfogadta – nemcsak tessék-lássékképpen, ahogy azelőtt – a többször is ignorált földreformot, miáltal a nincstelen földmunkások negyvenöt után elkezdhettek a magukén gazdálkodni. Később belátta, hogy a kis parcellákon végzett élelmiszertermelés képtelen kielégíteni az ország összszakosságának az igényeit. Meg a bölcselkedő utókor arra sem gondol, hogy a gazdálkodáshoz nem volt elég maga a pusztá termőföld. Akik a szövetkezetesítés hibáit keresgélik utólag, fogalmuk sincs a korabeli viszonyokról. Veres Péter ezeket mindenkinél tisztábban látta.

Aztán elérkezett 1956. október 23-a. A Bem-szobornál százezres tömeg gyűlt össze, s mint az Írószövetség elnöke, ő olvasta fel a szövetség határozatát, melyben követelték Nagy Imre visszatérését a kormányba. Onnan a tömeg a Parlament elé vonult, az írók bementek az épületbe és várták Nagy Imrét. Közben elhangzott a szerencsétlen Gerő-beszéd. A tömeg zúgott, s Veres Péter javasolta, hogy valaki próbálja meg a közhangulatot lehiggasztani. Mire valamelyik idősebb, moszkvai emigrációból hazakerült író idegesen azt mondta: „*A maguk csürhéje, maguk hozták ide, maguk vigyék el*”. A jelenlevő Sinkovits Imre így emlékezik vissza: „*Én Péter bácsit életemben egyszer, akkor láttam indulatosnak. Azt mondta: amikor a voksunk kell, akkor derék, magyar választópolgár elvtársak vagyunk, most meg csürhé?*” Szerinte ezután ment ki Nagy Imre az erkélyre. Más tanúk szerint, megérkezte után, éppen Veres Péter szólította fel őt, hogy beszéljen a tömeghez. Egyáltalán nem számít, felszólította-e őt valaki, vagy önként ment ki. A megtörténtekek a lényege a fontos. A tragédiát már sokan és sokféleképpen reprodukálták. Nekünk nem maradt más, mint amennyire tudunk, magunkban tiszta képet alkossunk, ha az események minden részletéről nem is pontosakat, a (fő)szereplők emberi magatartásáról mindenképpen. Annyit megállapíthatunk, Veres Pétert az 1940-es évek utáni politikai szerepvállalásáért soha senki nem von(hat)ta felelősségre. Alighanem senkire sem illik rá jobban, mint őrá, hogy egész életében kitűnő politikai stratégia volt. Természetétől mi sem volt idegenebb, mint az erőszak, ezért szinte természetes, hogy a háború utáni politikusok közül senkit sem fogadnak el, sőt tisztelnek annyira, mint őt. Senki nem törhet fölöttesé pácát amiatt, hogy írói törekvései ellenére, de inkább azokkal összhangban, a minisztersége után is, mert politikai szerepet vállalni. Hogy milyeneket, részben már említettem, a többi meg köztudott. Ő maga nem volt humoros, esetleg ritkán, ennek ellenére, mint utaltam rá, sok anekdota keringett róla. Legalább kettővel még megtoldom őket.

Az ötvenes évek elején, általános iskolás koromban az egyik irodalomóránkon az osztályfőnökünk úgy jelenítette meg nekünk az író-hadügyminisztert, mint akinek nagy fekete bajusza van, állandóan falusi ruhát visel, nyáron kalap, télen kucsma a fején, ingét mindig begombolja, de nyakkendő nem köt hozzá, és a csizmaszárból kikandikál a pipaszár. A tiszteletére felsorakozott katonákat pedig úgy köszönti, hogy „*Adj Isten, honvédek!*” Nem valószínű, hogy tanítónk e jelene-

teknek egyszer is tanúja lett volna, mert ideáti volt. Illyés Gyula írja, hogy ilyen figurának ábrázolták Veres Pétert a vicclapok, ráadásul borvirágos orral és butykossal a kezében. Még a Ludas Matyi satirikus hetilap is, ami néha hozzánk is átjutott. Hogy élete végéig hű maradt a parasztviselethez, az igaz, de soha nem dohányzott és a bort is, ha ivott, csak módjával, általában tisztességből, ha megkínálták vele. Mindazonáltal maga Illyés, aki jó barátja volt, egyik esszéjében leír egy humoros esetet. Valahol a Balaton fölötti dombokon járt borért, amikor valakitől megtudta Veres Péter, hogy hol található meg író barátját, hát utána balagott. *„Épp csak kiértem a felsőkapun, letről jövet beállított Péter. Várt egy ideig, aztán utánam, azaz elébem indult, fölkalauzoltatta magát az akkor még óvodás Ilkával odáig, ahol már csak szőlő meg szőlő. Meleg volt, levegő, fű, föld egyaránt. Péter levetette a csizmáját, letekerte a kapcát, visszaküldte a kislánnyal a házba. Meztláb, a bokánál megkötött posztónadrágban folytatta útját a vágók közti ösvényen.*

Jöttem ki a vincellérral meg az üvegekkel a pincéből, s a gyümölcsösben váratlanul egy szembeúton a ház gazdáját pillantottam meg; társaság kísérte, vegyest nők s férfiak. (...) Péter most tűnt fel, jó messze, belül mégis az exkluzivitás második ösvényén is. Megállt, vastag parasztkabátját is csak úgy panyókán, de a fekete kalap persze most is a fejében. Intett, hogy csak végezzek, s leült a pázsitra.

– Ki az az ember?! – fordult egyik napernyő a vincellérhez. Az rám nézett. Akkor már írtam színdarabot, magától jött a replika: – A hadügyminiszter.”

Mint utaltam rá, Veres Péternek is volt humora, de egészen más, mint Nagy Lajosé, aki bizony még remekelni is képes volt vele. Ha meg akarunk bizonyosodni róla, elég, ha fellapozzuk a *Képtelen természetrajz* című kötetét. Írásművészetéről kevesen írtak, azok is elég szűkszavúan. Kosztolányi is csak annyit állapít meg róla, hogy elbeszélő művészete tiszta és józan. Vagyis semmit. Aztán akár egy középiskolás a házi feladatában, elemzi egyes írásait. Szarkasztikus „természetrajzát” Aesopus, Phaedrus, La Fontaine meséihez hasonlítja, melyekhez az égvilágon semmi köze sincs. Közben megjegyzi: *Histoires naturelles*-jeivel, melyekben már egy városi irodalmár éles szemével szemléli – végtelen szeretettel és megbocsátással – „az alsóbbrendű testvéreinket”. A legnemesebb ötletek viaskodnak ezen a téren. Újat mondani vajmi nehéz. Ez bizony felér egy sértéssel. Szinte hihetetlen, hogy Kosztolányi ennyire figyelmetlen olvasó lett volna, aki az „állatmesékben” nem figyelt fel a mellékszereplőkre, mint például az akkori, pontybajuszú pénzügyminiszterre? Vagy tán egyetértve a szerző véleményével, miszerint a miniszter és sok más potentát is az „alsóbbrendű testvérek” közé tartoznak? Illyés Gyula pedig felrója Nagy Lajosnak, hogy „felaprózta” magát. Más irodalmárok viszont épp az iróniája okán művészetét Karinthy Frigyesével rokonították. Bár tény, hogy az irónia egyben filozófia is, de tán éppen ezért, mindig egyéni. Azonban míg Karinthy könnyed, tréfás nevetető, (lásd: Így írtok ti), Nagy Lajos e téren is feszült, és mint a sün, összegömbölyödve szúr leginkább. A ren-

geteg félreértés és mellőzöttség tették őt megkeseredetté, s ugyanakkor harciassá. Az is félreértés lenne, ha azt hinnénk, a díjak valamit is javítottak a beidegződött kedélyállapotán. Ha nem tévedek, ő tipikus mazochista volt. A századforduló Magyarországon meghozta a nagy korszakváltást, melynek következtében tömegessé vált az úri allűröket mímelő városi kispolgárság, s vele párhuzamosan nőtt a prostitúció. Erről így ír Nagy Lajos: *„A kispénzű férfiak szabott árú üzleti nőkhöz jártak, mégpedig nyilvános házakba, vagy az utcákon, kapuk előtt sétálókhöz. A kávéházakba járó üzleti nők a pénzesebb kispolgárok igényeit szolgálták ki. Utcai nőkkel és nyilvános házakkal tele volt a város és sok volt az üzleti nők által látogatott kávéházak száma is”*. Azokat szívesen látogatták a pénzüket szóró dúsgazdag férfiak is. Nem egynek ezek a pénzre vadászó, mi tagadás, intelligens nők okozták vesztét. A művészvilág hölgyeit, akiknek életfeltételeiről gazdag férfiak gondoskodtak, nem tekintették prostituáltaknak. Az „erkölcsös” úri hölgyek rafináltabban bonyolították le a szerelmi kalandjaikat, mint a férjeik, de sohasem ingyért. Az elburjánzott szabados szerelemről az író egyszerűen tudomást vesz, de azok közé tartozik, akik kíméletlenül lerántották a leplet a magasztos, úri prüdériáról.

Úgy látszott, Nagy Lajos agglegényként fogja leélni az életét, de ötvenkét éves korában feleségül vette a tőle két évvel fiatalabb Szegedi Boris írónőt. Így gyermekük már nem születhetett. Írásaiban név szerint nem szerepelteti nejét, legalábbis én nem talákoztam vele, de állítólag van(nak) róla mintázott novellahőse(i). Fényképfelvétel viszont fennmaradt róluk, ami a szerény könyvesboltjuk előtt készült.

Veres Péter az írásaiban többször is megemlíti Nádasdi Julcsáját. Nem tagadja, hogy előtte több lányba is volt szerelmes, nehezen választott közülük, de miután feleségül vette őt, igen hűséges férj vált belőle. Ezt a beállítottságát is megőrizte egy anekdota, amit Palotai Erzszi előadóművész visszaemlékezései között ír le, a *Költők, versek, találkozások* című, kedves könyvecskéjében. Az egyik pesti művelődési házban, nyugdíjas pedagógusoknak rendezett Veres Péter estről, ami még sosem fordult elő, a szerző megfeledkezett. Autót kellett küldeni érte, s míg megérkezett, *„én tartottam a frontot. Mondtam Veres Péter-novellát, -regényrészletet. Végül pedig elmondtam a Ha nem lehattél szálfá című versét. Veres Péter épp a tapsviharra toppant be, mintha időzítettük volna. Az emberek egyszerűen szétszedték. Az egyik aranyos, idős nyugdíjas tanárnő elragadtatásában megölelte és kétoldalt arcon csókolta. Veres Péter erre elmosolyodott, feltette a kezét, szót kért, és a közönséghez fordulva ezt mondta:*

– Maguk mindnyájan tanúim, hogy nem csókoltam vissza! Ez Nádasdi Julcsának van tartogatva!”

Sok levelet váltottak egymással, és Palotai Erzszi férjével, Komlós Aladárral is jó barátságot ápolt Veres Péter. A Veres házaspár, miután felépült a házuk Budán, felköltözött a fővárosba. Így gyakran adódott alkalom arra, hogy az író személyes kapcsolatot tartson fenn írókkal, illetve az ottani művészkörök tagjaival. A

felesége megmaradt egyszerű, szerény falusi asszonynak, csak oda követte férjét, ahova szinte muszáj volt elmennie. Öt gyermekük született, két fiú és három lány. A fiúk közül az első, Nádasdi Péter néven író lett, a másik, István is írt, de csupán egyetlen könyvet, édesapja életéről. István szerencsére minden emléket összegyűjtött, amit a család őrzött az apáról, és persze egyéb dokumentumokat is. Ezt Borbándi Gyula említi meg egyik írásában. Borbándiról tudjuk, hogy mielőtt 1951-ben kénytelen volt elhagyni az országot, felbecsülhetetlen értékű irodalmi és irodalomtörténeti munkát fejtett ki Nyugat-Európában. Előbb a *Látóhatár* szerkesztőségében, majd az Új Látóhatár főszerkesztőjeként, aztán a *Magyar Szemle* és a *Bécsi Napló* szerkesztőbizottságának tagjaként tevékenykedett. Azt viszont kevesen tudhatják, hogy idehaza ő is tagja volt a Nemzeti Parasztpártnak, tehát közelről ismerhette Veres Pétert és István fiát is. Egyszer alkalom adódott, hogy egy politikai-kulturális összejövetelen Veres Péterné, azaz Julcsa néni mellé került, épp az első sorba, és néhány szót is válthattak egymással. „... amikor megkérdeztem, hogyan tetszett Péter bácsi előadása, azt válaszolta: »Kedves fiam, azt hiszi értem én, amit a Péter itt beszél«. Hadd tegyem hozzá, hogy amikor már az Új Látóhatárban 1967. januárjában, hetvenedik születésnapján, Kovács Imre köszöntötte, én pedig levélben a szerkesztőség nevében az üdvözlésen kívül írást is kértem tőle, ezt máig is őrzött két levelező lapon kedvesen elhárította azzal, hogy majdan sor kerülhet arra is. Három év múlva a haláláról értesültünk.» De miért nem írt mindjárt? Gyáva lett volna? Ő, aki annyi üldöztetést és bántalmazást elszenvedett? Csak látta, hogy hatvanhétben ismét készül valami, és nem akarta még feszültebbé tenni a hangulatot. Ő a nyugati kollegái munkáját is figyelemmel kísérte. Hiszen Kovács Imre nemcsak író társa volt, hanem párttársa is, aki miután Kovács Bélát elhurcolták az oroszok, kénytelen volt, akár csak Borbándi Gyula, elmenekülni. Akkorra már rengetegen disszidáltak. Előbb közvetlenül a háború után, aztán ötvenhatban, ami végtelenül elkésértette. Azokat megértette, akiknek az élete forgott kockán, de voltak, akikre az otthon maradása miatt neheztelt. Már az első hullámnál felvetette, mi lesz, ha a fiatalok színe-java itt hagyja az országot. Nézzük, hogy idézi ezt fel Palotai Erzsébet: „Talán 1946-ban (vagy még előbb?) a tiszatáji költőknek volt estjük a Zeneakadémián. Én Veres Péter *Gyermekharag* című novelláját és az *Én nem mehetek el innen* című versét mondtam el. Nem is annyira vers volt az akkor, inkább hitvallás, felszólítás, proklamáció! A nagyterem zsúfolásig megtelt, Veres Pétert művei elhangzása után, percekig ünnepelte a közönség. Ott a dobogón állva fogtam először kezét vele, ez volt a megismerkedésünk. Mosolygott, bólogatva, mint aki azt mondja: »...ha csak egy emberrel kevesebb megy el az országból ez után a vers után...« Én legalább azt éreztem akkor. Még a saját, közvetítői sikerem öröme, hiúsága is lefoslott rólam, egyszerre csak a dolog lett fontos.” Sokszor megdicsérte „Erzsébet asszonyt” hiteles interpretációiért.

„A humora hol csípős volt, hol gyengéd. Egyszer egy elég gyenge műsorú muszáj-esten ott ült a közönség körében. Azt mondja neki előadás után az egyik jókedvű, parázsnyelvű

énekesnő: – Péter bácsi, én figyeltem a függöny mögül! Maga bóbiskolt előadás közben! Mire Veres Péter így felelt: – Hogy én elaludtam előadás közben, az még csak hagyján! De maguk, művészek, ott fenn a dobogón aludtak, az már szarvas hiba!”

Amikor meghalt, temetésén az Írószövetség nevében Illyés Gyula mondott búcsúztatót. Az első mondatára – „*Lángelmét temetünk*” – építette fel az elhunytat méltató gondolatait. Nem feledtetve, hogy: „*gazdaként járta az országot*”. Mindent szóvá tett, amit hanyagul csináltak. „*S ezenközben semmi paraszti elfogultság nem volt benne. Benjámint, Nagy Lászlót, Zelket, Csoórit, a Palotai lánytestvéreket egyforma apai szeretettel emlegette. Kritikus ellenfeleire oldalvást nézett, de csontig látva.*” Palotai Erzsi a visszaemlékezéseiben írja: „*Veres Péterben nemcsak az Illyés meghatározta »lángészt« tisztelem... – elsősorban a jósága ragadott meg, a lelkiismeretessége, türelme, tapintata, ahogyan kibontott egy embert, kibányászta belőle a jót.*” Felidézi, hogy: „*Kassák és Veres Péter között voltak különböző meg nem értések, félreértések.*” Az lenne furcsa, ha nem lettek volna. Azt hiszem, szükségtelen felidézni, melyikük milyen összeegyeztethetetlen művészi irányzatot képviselt. Aztán így folytatja: „*Egy ízben Kassákéknál voltunk vendégségben, s ott szó került Veres Péterről. Én elmondtam mindazt, amit Veres Péter iránt éreztem, dicsértem okosságát, báját, jóságát, az egész emberből áradó tehetséget. Kassák végighallgatott, márványba vésett arcán egy vonás sem rezdült, aztán azt mondta:*

–Becsülöm magában azt, hogy így kiáll azokért, akikben hisz. Ha más véleményen vagyok is, az emberi hűség lefegyverez.

Egyszerre minden húrom megpendült. Micsoda nagy emberek közé kerültem! Óriások közé! És micsoda jogon? Minek az okán?”

Nagy Lajos és Veres Péter realista írók voltak. A realizmus definíciójának megfelelően, műveikben koruk társadalmi valóságáról igyekeztek átfogó, hiteles képet alkotni. Nem egyet, hanem sokat és sokfélét. Ráadásul az író az általa megrajzolt képeken, szinte önkéntelenül, a saját portréját is megörökíti. Vagyis a teljes – legtöbbször rejtett, de néha direkt – önmagát. Ám nemcsak a realisták teszik ezt, hanem minden irodalmi és stílusirányzat művelői úgyszintén, legyenek azok az avantgárd bármelyik ágának a művelői. Hozzá még akkor is, ha ugyanabban a korban és hasonló szociális körülmények között élnek, mint a realisták. Párhuzamaimmal szándékosan jutottam el az általam kiemelt realistáktól a részemről is nagyra becsült Kassák Lajoshoz. Veres Péter nem restellte bevallani, Einstein fizikájából semmit sem ért. Más tudósok, már a relativitáselmélet kidolgozóját megelőzve, rájöttek, hogy a párhuzamos egyenesek a végtelenben találkoznak. Az én irodalmi párhuzam(os)aim szereplői, ha itt-ott eltértek, sőt néha még taszították is egymást – mert egyenes úton haladva, igazi, nagy (szellemi) erők voltak – kénytelenek voltak, itt a földön találkozni egymással.

A 2022/2-3 számokban megjelent tanulmány befejezése